

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۲/۳۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۴/۲۱

اسناد پارلمانی انگلستان (۹)

(تبریز ۱۸۸۸ - ۱۸۸۷)

(Diplomatic And Consular Reports)

(Tabriz 1887 -1888)

مترجم: سیروان خسروزاده

دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه پیام نور

وزارت امور خارجه

۱۸۸۸

گزارش سالانه

شماره: ۴۲۳

گزارش‌های کنسولی و دیپلماتیک تجاری و مالی ایران

گزارش در خصوص توانایی‌های زراعی استان آذربایجان؛ ناحیه تبریز

ایران - تبریز

از جنرال کنسول آبوت به مارکوس سالیزبوری؛ تبریز؛ ۲۵ اگوست ۱۸۸۸م.

سرورم!

پیرو دستورهای مکرر رسیده از دفتر عالی جناب به تاریخ ۳۱ ژانویه گذشته، افتخار دارم بدین وسیله گزارشی از منابع این ولایت به ویژه در خصوص تولید غله خدمتان ارسال دارم. وضعیت دهقانان و پراکنش فشارهای مالی چنان ارتباط تنگاتنگی با هم دارند که من نتوانسته‌ام آن‌ها را از مسئله مورد بحث در گزارش حاضر، تفکیک نمایم. در نظر دارم در گزارش جداگانه‌ای به بحث در خصوص دیگر تولیدات گیاهی آذربایجان بپردازم.

[امضاء:] ویلیام جی. آبوت

گزارش در مورد منابع زراعی آذربایجان

موضوع گزارش حاضر، شرحی مختصر از منابع و امکانات این ولایت از منظر کشاورزی است. این گزارش هم‌چنین ضمن بررسی قابلیت‌های رشد غله در این ولایت، چند مشخصه کلی در خصوص نظام مالیاتی، وضعیت دهقانان و دخل و خرج محلی را تقدیم حضورتان می‌کند. در بررسی این مسائل، ابتدا ضروری است موقعیت جغرافیایی این ولایت مورد توجه قرار گیرد.

آذربایجان، ماد آتروپاتن باستان، شمالی‌ترین ولایت ایران است. عرض جغرافیایی آن، بین ۳۶ و ۴۰ درجه شمالی و طول جغرافیایی آن، بین ۴۴ و ۴۸ درجه و ۴۰ دقیقه شرقی قرار دارد و مرزهای آن را بدین گونه می‌توان تعریف نمود: از شمال و شمال شرقی به روسیه؛ از جنوب به ایران، کردستان و عراق؛ از شرق به گیلان؛ و از غرب به کردستان و ترکیه. آذربایجان ناحیه‌ای است با وسعت ۳۰۰۰۰ مایل مربع، و جمعیت آن ۲ میلیون نفوس یا نزدیک به این حدود می‌باشد.

آذربایجان، کوهستانی است و یک رشته از کوه‌های بلند آن از ۷ تا ۹ هزار پا ارتفاع دارند. قلّه سبلان، مسلط بر اردبیل، که عشایر شاهسون، گله‌های خود را در دامنه‌های آن می‌چرانند، ارتفاعی ۱۳ هزار پایی دارد. کوه آرارات، مهد نژاد ارمنی، در شمال شرقی آذربایجان قرار دارد و از سرزمین و ملتی که تاریخ، ادبیات، و روایات افسانه‌ای‌اش مورد علاقه و همدلی سیاستمداران، قوم‌نگاران، و شاعران اروپایی است، مراقبت و محافظت می‌نماید.

رودخانه‌های اصلی آذربایجان، ارس (اراحیس)، و قزل اوزن هستند. دریاچه نمکی ارومیه در مرز غربی این ولایت قرار دارد. به عقیده مرحوم کلنل مک دونالد کینر، محیط دریاچه بزرگ ارومیه یا شاهی، ۳۰۰۰ مایل می‌باشد. هم‌چنین حد فاصل شهر ارومیه تا جنوب شرق دریاچه، زادگاه زرتشت است و این منطقه، همان تنبورامای مورد نظر استرابو می‌باشد.

آب و هوا: آب و هوای آذربایجان، سالم، اما بسیار کسل‌کننده است و همواره در معرض اختلاف شدید گرما و سرما قرار دارد. اگر نظر مونتسکیو و دیگر نویسندگان صاحب‌نام را مورد توجه قرار دهیم، باید در تأثیرات آب و هوایی بر خلق و خوی مردم تأمل نماییم. آیا در آذربایجان بادهایی متداول که کاملاً و بی‌وقفه، در فصولی از سال، غالب باشند، وجود دارند؟ آیا گرمای سوزان و سرمای دلپذیر در فواصل کوتاه زمانی، جای خود را به یکدیگر می‌دهند؟ هیچ رابطه‌ای میان آشفستگی و ثبات که اکنون از ویژگی‌های آب و هوایی آذربایجان است، وجود دارد؟

مرکز: تبریز، مرکز ولایت آذربایجان است. این شهر، گرسی حکومت ولیعهد ایران است و جمعیتی حدود دویست هزار نفر را شامل می‌شود. در این شهر مسلمانان در اکثریت و از مذهب تشیع می‌باشند و جمعیت ارمنیان گریگوری ساکن در این شهر، به بیشتر از ۴ هزار نفر نمی‌رسد.

نواحی: آذربایجان در حال حاضر به نواحی زیر تقسیم شده که هریک تحت حکومت حاکمی جداگانه و در عین حال، تحت امر حاکم اصلی در تبریز می‌باشند:

شمال: قره‌داغ، بدوستان، و مرند.

جنوب: مراغه، و ساوجبلاغ.

شرق: اردبیل، مشکین [شهر]، سراب، هشترو، گرمرو، خلخال و اوجان عباس.
غرب: خوی، سلماس، ارومیه، اروانک انزاب، اوسکو، و دیکرقان.

آذربایجان یکی از نواحی غله‌خیز ایران است. اگر توانایی‌های آن به طور کامل شکوفا شود، آینده اقتصادی شکوفایی خواهد داشت و در آینده، یکی از ارزشمندترین جواهرات تاج پادشاه خواهد شد. اما بدبختانه در آذربایجان هیچ جاده‌ای وجود ندارد؛ حتی ابتدایی‌ترین راه‌های روستا به روستا، و آبادی به آبادی وجود ندارد. تحت ساختار فعلی، به احتمال قریب به یقین، پیشرفت غیرممکن خواهد بود. بخشش‌های اعطایی طبیعت به آذربایجان، فراوان است. این نعمت‌ها که گاهی ذخیره شده‌اند، به ندرت به طور کامل در راستای افزایش درآمد مورد استفاده قرار گرفته‌اند، اما در هر صورت نتوانسته‌اند برای مردم سودمند واقع شوند. گندم در انبارها می‌پوسد زیرا دلالتان امیدوارند نرخ آن بالا رود. در دیگر موارد، کشاورزان به این امید، دل می‌بندند که به شیوه‌ای سودمند، محصولاتشان توسط دولت یا در بازار تبریز از روی دستشان برداشته شود، اما این امر به دلیل وجود راه‌های ارتباطی معیوب، ناممکن می‌گردد زیرا هزینه حمل و نقل، کلیه سود حاصل از تولید محصولاتشان را که به مراکز مصرف آورده می‌شوند، از بین خواهد برد.

مناطق اصلی کشت غلات، سراب، هشترو، گرمرو، مراغه، مزند، و به طور متوسط در حومه شهرهای تبریز، قره ملک، و حکم‌آباد می‌باشد. امسال میزان محصولات غله سراسر آذربایجان بسیار بیشتر از حد معمول است. در ایران به دست آوردن آمار دقیق چنین مسائلی آسان نیست، اما با نگاه به منابع قابل دسترسی و مقایسه آمارهای گوناگونی که زمین‌داران بومی برای من تهیه کرده‌اند، دریافتیم که میانگین تولید گندم سالیانه، ۱۶۴۰۰۰۰ کوارتر و تولید جو، ۱۰۹۳۰۰۰ کوارتر می‌باشد.^۱ در این بازار، گندم و جو باکیفیت به ترتیب با ۲۵ برای هر کوارتر گندم و ۱۵ برای هر کوارتر جو به فروش می‌رسد.

در یک حکم کلی می‌توان گفت که میزان باروری زمین در آذربایجان در سال‌های مطلوب، ۱۰ درصد است. با این حساب، یک بوشل^۲ بذر، یک کوارتر و دو بوشل گندم خواهد آورد.

مالیات: اصلی‌ترین عوارض در این ولایت (و درحقیقت در سراسر ایران)، «مالیات» می‌باشد که حدود ۷۵۰۰۰۰ تومان یعنی برابر با ۲۲۰۵۸۸ لیره در سال تخمین زده می‌شود. «مالیات»، اصطلاحی کلی است برای تمام عوارض و مالیات‌های بسته شده در ایران. بنابراین درحال حاضر در سطحی عمومی از مردم اخذ می‌گردد و شامل مالیات‌های زمین (اعم از نقدی و جنسی) و مالیات‌های مربوط به زمین‌های سلطنتی و مالیات‌هایی که بر مغازه‌ها می‌بندند، می‌باشد. این مالیات‌ها به شیوه‌هایی گوناگون جمع‌آوری می‌شود. برای نمونه در ناحیه هشترو که ۲۰۰ آبادی را شامل می‌شود در هر روستا میزان مالیات متفاوت می‌باشد و بر چیزهایی متفاوت نیز تعلق می‌گیرد.

درست است که مالیات بر روی زمین و محصولات حاصل از آن بسته می‌شود، اما در برخی موارد، جدای از مالیات زمین، بر روی گاوهایی که در شخم‌زنی مورد استفاده قرار می‌گیرد نیز مالیات بسته

۱. کوارتر؛ واحد وزن در بریتانیا و هر کوارتر معادل ۱۲/۷ کیلوگرم می‌باشد.

۲. بوشل آمریکایی ۳۵/۲ لیتر و بوشل انگلیسی معادل ۳۶/۴ لیتر است که برای اجناس خشک و جامد مورد استفاده قرار می‌گیرد.

می‌شود. روستاهایی وجود دارند که در آن‌ها هر شخص جدای از مالیات سرانه، بایستی مالیات‌هایی برای اسب‌ها، گاوها، الاغ‌ها و گوسفندان خود بپردازد.

از طرف دیگر در دشت ارومیه، آن‌چنان که در گزارش‌های سابقم اشاره کرده‌ام، روستاها مشمول مالیاتی هستند که به ترکی آذربایجانی آن را Gur ala و می‌نامند که به لحاظ ادبی می‌توان آن را «دیدن و بردن» ترجمه کرد. این نوع مالیات، وسیله‌ای مستعد برای ظلم و ستم می‌شود.

با این حال، حتی بدون وارد شدن در شبکه پیچیده مالی ایران، که نیازمند یک بررسی دقیق اداری و ارزیابی موشکافانه بخش‌های متفاوت تشکیلات وابسته به شبکه مذکور می‌باشد، می‌توان در اظهارنظری کلی گفت که میزان مالیاتی که بر محصولات حاصل از زمین بسته شده، یک دهم محصول می‌باشد. مالیات سرانه را می‌توان به شرح ذیل بیان نمود:

افراد ذکور بالغ، ۵ قران که برابر با ۲s و ۱۱.۵d است؛

زنان متأهل و جوانان دم بخت و دختران، دو قران و نیم که برابر است با ۱s و ۵.۳/۴d؛

برای هر جفت گاو شخم‌زن ۲ تومان پرداخت می‌شود که برابر با ۱۱s و ۹d است؛

هر اسب و الاغ و گاو [غیر شخم‌زن] ۱/۵ قران که برابر است با ۸.۳/۴d؛

برای گوسفندان، ۵ شاهی برابر با ۱.۳/۴d پرداخت می‌شود.

آیا سیستم مالیاتی فوق چنانچه توسط یک زمیندار عادل و منصف به‌خوبی مورد استفاده قرار گیرد، مورد پسند واقع می‌شود؟ در این ولایت، زمین‌دارانی از نوع فوق وجود دارند که من امیدوارم امثال آنان به طور کلی در آینده افزایش یابند.

زمین‌دار منصف همه‌ساله به اجاره‌کاران زمین‌هایش بذر قرض می‌دهد. می‌توان حدس زد که او حدود ۱۰ خروار بذر (۱۰۰۰ ال. بی.) برای افشاندن به آن‌ها قرض می‌دهد. در فصل درو، روستاییان بایستی این ۱۰ خروار را همراه با ۵ خروار اضافی به مالک بازگردانند و این جدای از دو دهم از میزان محصولشان است که باید به دولت و مالک بدهند. هم‌چنین روستایی باید ۱۰ من از محصول را کنار بگذارد؛ یکی برای دیوان و مابقی برای زمین‌دار.

سیستم فوق که «مساعده» نامیده می‌شود ظاهراً برای دهقانان سودمند می‌باشد زیرا اگر به اجرا درآید، روستایی، معادل بذری که از مالک قرض می‌گیرد باز هم بذر دریافت می‌کند. بنابراین ۲۰ خروار برای بذرافشانی فراهم می‌شود. این مقدار بذر، لاقلاً ۲۰۰ خروار محصول خواهد آورد. اگر اجاره کار، دو دهم یا ۴۰ خروار از این میزان را کسر کند و ۱۰ خروار قرض زمین‌دار را همراه با ۵ خروار اضافی به وی بازگرداند، ۱۴۵ خروار از محصول برای روستایی اجاره‌کار باقی می‌ماند.

اما زمین‌دار بی‌انصاف نه تنها هیچ بذری قرض نمی‌دهد و دو دهم از محصول را هم بر می‌دارد، بلکه از راه‌هایی متفاوت با فرستادن افرادش بر سر دهقانان از آن‌ها اخاذی کرده و بدون توجه به توانایی پرداخت آن‌ها و بی‌اعتنا به اینکه فصل وفور باشد یا خشکسالی، مالیات‌هایی چون مالیات گله، مالیات خیش‌ها، «Gur al» و غیره بر آنان می‌بندد.

وضعیت دهقانان

با وجود مشکلات فراوانی که وجود دارد، روی هم رفته می‌توان گفت دهقانان آذربایجانی، از وضعیتی نسبتاً مرقه برخوردارند. فقر و فلاکت حاصل از ظلم و اجحاف به هیچ‌وجه مشخصه کلی آنان نیست. بدبختانه زمین‌داران بی‌ملاحظه، از آن دست که اشاره شد، وجود دارند اما از طرف دیگر، زمین‌دارانی هم هستند که سعادت و بهروزی اجاره‌کاران را خواهان‌اند و آن‌چنان که اشاره شد، آن‌ها را یاری می‌دهند. ریشه بسیاری از بلاها و مصیبت‌هایی که دامنگیر روستاییان است، بیش از آنکه نتیجه ظلم و اجحاف نظام‌مند اربابان‌شان باشد، حاصل پراکندگی بی‌قاعده سطح طبقاتی روستاییان است.

با این وصف پس چگونه است که در شکوفاترین روستاها (اگرچه درجه‌ای مشخص از رفاه طبیعی در میان ساکنان وجود دارد) روستاییان، در مدار پیشرفت و ترقی قرار نمی‌گیرند؟ تا وقتی تعدیلاتی در قوانین مذهبی و مدنی در این کشور صورت نگیرد، پیشرفت (به آن معنی که در غرب وجود دارد) برای دهقان ایرانی، کتابی مَهر و موم‌شده باقی خواهد ماند.

دخل و خرج

من گزارشی از دخل و خرج این ولایت را به این گزارش پیوست می‌کنم که نشان می‌دهد درآمد آن، ۱۰۹۰۰۰۰ تومان یا ۳۲۰۵۸۸ لیره استرلینگ، و هزینه‌های آن ۷۵۰۰۰۰ تومان یا ۲۲۰۵۸۸ لیره می‌باشد که توازن آن ۳۴۰۰۰۰ تومان یا ۱۰۰۰۰۰ لیره است که در خزانه می‌ماند و به شرح ذیل، صرف می‌گردد:

- ۵۰۰۰۰ تومان صرف پرداخت حقوق شخصیت‌های دیپلماتیک و اعضای کنسولی ایران در خارج از کشور می‌شود؛

- ۴۰ هزار تومان صرف پاداش به کاتبان و حسابداران در اینجا و در پایتخت می‌شود؛

- ۲۵۰۰۰۰ تومان باقی‌مانده به خزانه سلطنتی واریز می‌شود.

درآمد

مالیات (که شامل مالیات بر زمین، به صورت نقدی و جنسی، مالیات بر زمین‌های خالصه، مالیات بر زمین‌های سلطنتی و عوارض مغازه‌ها می‌باشد)..... ۷۵۰۰۰۰ تومان
 عوارض گمرکی..... ۳۲۰۰۰۰ تومان
 پاسپورت (تذکره‌ها)..... ۲۰۰۰۰ تومان

هزینه‌ها

فهرست ولیعهد..... ۶۰۰۰۰ تومان
 حقوق و دستمزد حاکمان و کاتبان و غیره و غیره..... ۵۰۰۰۰ تومان
 مخارج نگهداری ارتش آذربایجان..... ۳۴۰۰۰۰ تومان
 حقوق مقامات مدنی، کارمندان، دیوان «خانج»^۱ و غیره..... ۱۱۰۰۰۰ تومان
 مستمری‌ها و مقرری‌های دولتی..... ۱۹۰۰۰۰ تومان

حاصل جمع ۷۵۰۰۰۰ تومان

توازن ۳۴۰۰۰۰ تومان

جمع کل: ۱۰۹۰۰۰۰ تومان

گزارش حاضر در ارزیابی میزان درآمد، درست و معتبر به نظر می‌رسد. در خصوص هزینه‌ها هم به همان شکل تخمینی تقریبی است که با دقت، از منابع معتبر، گردآوری شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

FOREIGN OFFICE,
1888.
ANNUAL SERIES.

No. 423.
DIPLOMATIC AND CONSULAR REPORTS ON TRADE
AND FINANCE.

PERSIA.

REPORT ON THE
AGRICULTURAL RESOURCES OF THE PROVINCE
OF AZERBAIJAN, DISTRICT OF TABREEZ.

*Issued during the Recess and Presented to both Houses of Parliament
by Command of Her Majesty.*

LONDON,
PRINTED FOR HER MAJESTY'S STATIONERY OFFICE,
BY HARRISON AND SONS, ST. MARTIN'S LANE,
PRINTERS IN ORDINARY TO HER MAJESTY.

And to be purchased, either directly or through any Bookseller, from
NETHE AND SCOTTISWOOD, 24, FLEET STREET, FLEET STREET, E.C., and
42, ADELPHI STREET, WESTMINSTER, S.W.1; or
ADAM AND CHARLES BLACK, 5, NORTH BRIDGE, DUNDEE; or
HODGES, FIGGIS, & Co., 104, GRAFTON STREET, DUBLIN.

[C. 5252—200.]

1888.
Price One Penny.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

House of Commons Parliamentary Papers Online.
Copyright (c) 2005 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

وزارت امور خارجه

۱۸۸۸

گزارش سالانه

شماره: ۴۴۵

گزارش‌های کنسولی و دیپلماتیک تجاری و مالی ایران

گزارش‌های مربوط به سال ۱۸۸۸-۱۸۸۷م.

راجع به تجارت تبریز

پیوست به گزارش پیشین (گزارش سالانه شماره ۲۴۱): دسامبر ۱۸۸۸م.

واردات تبریز مربوط به سال ۱۸۸۷-۱۸۸۸م.

من خود را مجبور به پذیرش این ضرورت می‌بینم که با برآوردهای تقریبی و نسبی مربوط به واردات و صادرات تبریز کنار بیایم؛ چرا که امکان به دست آوردن یک آمار درست و دقیق از اداره گمرک وجود ندارد. هرچند مقامات گمرک، گزارش مربوط به صادرات و واردات کالاها را در اختیارم قرار می‌دهند، اما زمانی که از آن‌ها بخواهم عملکرد بازرگانان سرشناس و بزرگ را مورد بازرسی قرار دهند، این کار را غیراخلاقی و نادرست می‌دانند.

بنابراین، کنسول‌ها در ایران برای تکمیل گزارش‌های بازرگانی خود، با مشکلات بزرگی دست و پنجه نرم می‌کنند. به طور کلی، کنسول‌ها در تهیه گزارش و ارزیابی‌هایشان تحت کنترل رسمی قرار می‌گیرند و هر بخش گزارش آن‌ها به صورت مجزاً بازبینی می‌شود. تمام این جریان، خود زمان‌بر است و بنابراین با تأسّف تمام، من نمی‌توانم، آن‌گونه که علاقه دارم، گزارشم را به موقع به انگلستان ارسال کنم و حتی گزارش‌هایی که به موقع می‌رسد، چنان که قبلاً بیان شد، در نهایت، تخمینی و غیردقیق خواهد بود. بر اساس آمار به دست آمده که به این گزارش ضمیمه شده است، عملکرد بازرگانی سال مالی ۱۸۸۷-۱۸۸۸م. بدین شرح بوده است:

واردات امسال، معادل ۹۱۰.۱۰۸ لیره و صادرات ۵۷۵.۰۳۵ لیره بوده است که در مقابل ۲۵۳.۰۲۳ لیره صادرات و ۷۹۵.۳۷۰ لیره واردات مربوط به سال ۱۸۸۷م. قرار دارد. از این رو، افزایش واردات نسبت به سال قبل، ۱۱۴.۷۳۸ لیره و افزایش صادرات، ۳۲۳.۰۱۲ لیره بوده است. در صورتی که ما تجارت را به طور کلان، مدّ نظر قرار دهیم، در سال جاری، یک تعادل ۴۳۶.۷۵۰ لیره‌ای نسبت به سال قبل مشاهده می‌شود.

واردات

اجناس کتان منچستر، هم‌چنان بازارهای خود را در تبریز حفظ کرده است. در این خصوص، رقابت جدی از طرف روس‌ها مشاهده نمی‌شود و انگلستان در این نوع کالاها برتری خود را حفظ کرده است. کالاهای منچستر، متمایز از لباس‌های محلی، پیراهن‌های سیاه و سفید مردانه و لباس‌های قرمز رنگ عثمانی و دیگر نقش و نگارهای موجود هستند. ارزش کالاهای انگلیسی در سال گذشته با افزایش ۸.۵۲۶ لیره‌ای مواجه شده‌اند؛ در حالی که در این زمینه، کالاهای روسی افزایش قابل توجهی نداشته‌اند. میانگین واردات سالانه اجناس نخی منچستر به تبریز احتمالاً بین ۱۰ تا ۱۲ هزار عدل (بسته) است. تقاضاهایی برای این نوع کالاها که شامل پارچه‌های مشکی و رنگی ایتالیایی، پارچه‌های جناغی، نخ و

ریسمان، پارچه‌های پشمی، آستاراخانی و غیره بود، به گونه‌ای نسبتاً مطلوب ادامه دارد. این نوع کالاها عموماً از برادفورد و بخش اندکی از آن‌ها نیز از فرانسه وارد می‌شود. میزان واردات این نوع کالاهای پشمی، به طور قابل توجهی در حال افزایش است. میانگین حجم واردات کالاهای پشمی از برادفورد به تبریز، بین ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ عدل (بسته) است.

پارچه‌های پولک‌دوزی و گلدوزی شده: واردات این کالاها نیز افزایش قابل توجهی داشته است. امسال مجموعاً ۱۹.۳۰۰ لیبره به تبریز وارد شده است، در حالی که طی ۱۸۸۷-۱۸۸۶ تنها ۴.۶۵۰ لیبره بوده است. شکر: در این خصوص، روسیه توانسته است شکرهای فرانسوی را از بازار خارج کند. صنعت شکر روسیه، بر اساس برآوردهای اخیر، رشد چشم‌گیری داشته است. این واقعیت را می‌توان با بررسی توزیع زیاد شکر روسیه در بازار تبریز در سال جاری که ارزش آن به ۶۴.۶۲۸ لیبره می‌رسد، مشاهده نمود؛ در حالی که واردات شکر از بندرعباس تنها ۴۶۱ لیبره است!

صادرات شکر از روسیه به بازار ایران، به واسطه تسهیلات مستقیمی که به صادرکنندگان روس اعطا می‌شود، با رشد چشم‌گیری شدت یافته است. مقدار بخشش نیز چنان‌که اطلاع پیدا کرده‌ام، برای شکر، یک روبل و ۶۵ کوپک در هر پود^۱ یا ۱.۱/۴d در هر Lb می‌باشد^۲ که با این حساب، هر پود یا هر ۳۶ Lb^۳ شکر به قیمت ۹ روبل و ۲۵ کوپک معامله می‌شود.

صادرات

میوه خشکبار: مدت‌هاست که این دسته از کالاها مهم‌ترین اقلام صادراتی آذربایجان هستند. در سال جاری، ۱.۲۶۰.۰۰۰ پوند برابر با ۲.۲۵۰ تن میوه خشک شامل کشمش، بادام و زردآلو، که همگی از محصولات عمده مراغه، ارومیه، و دیگر مناطق این استان می‌باشد، به روسیه صادر شده است. تقریباً تمام تجارت منطقه در دست ارمنیان روسیه است. آن‌ها اجناس مناطق داخلی ایران و آذربایجان را از راه اردبیل به سواحل خزر می‌فرستند و در آن‌جا از راه دریا به باکو صادر می‌کنند. این روش، بسیار ارزان‌تر از مسیر خوی و ارزروم به دریای سیاه است که دیگر تجار، از آن مسیر، کالای خود را صادر می‌کنند.

پشم: یک تاجر گلاسکویی اخیراً به ارومیه وارد شد تا در این شاخه از تجارت فعالیت کند. امسال تنها ۵۰ هزار پوند یا ۸.۰۳۶ تن پشم از تبریز به روسیه صادر شده است. این آمار تنها مربوط به پشم آذربایجان است، در حالی که در ده نوبت دیگر نیز حجمی از پشم از قزوین، مازندران، خراسان و دیگر نقاط ایران به روسیه صادر شده است. حکومت روسیه، با توزیع مجانی بذر گیاه کتان کارلستونی در میان زمین‌داران محلی، توجه خود را صرف پرورش و توسعه صنعت کتان در این استان کرده است. از نظر روسیه، مسئله اساسی، رهایی از وابستگی به واردات کتان از آمریکا است. واردات کتان از ایران به روسیه تنها شامل عوارض ۵ درصدی است، در حالی که عوارض اعمالی بر این کالا، در صورتی که از ایالات متحده به روسیه

۱. Poud واحد حجمی برابر با ۱۶/۳۸ کیلوگرم و در روسیه متداول است.

۲. Lb مخفف Libra که واحد اندازه‌گیری وزن در دوران روم باستان بوده است. در آن زمان تقریباً معادل ۱۲ اونس بوده ولی برابری فعلی آن، ۱۶ اونس یا ۴۵۴ گرم است و معادل امروزی آن «پوند» می‌باشد.

۳. هر پود روسی، ۱۶/۳۸ کیلوگرم و تقریباً برابرست با ۳۶ Lb انگلیسی (معادل ۱۶/۳۴ کیلوگرم) است.

وارد شود، بسیار بیشتر خواهد بود. روسیه تقریباً تمام کتان‌های صادراتی تبریز را به بازار خود جذب می‌کند؛ بدین ترتیب، انگیزه روسیه برای تشویق زمین‌داران در تولید کتان در آذربایجان، روشن می‌شود. روسیه همچنین در ولایت همسایه آذربایجان یعنی ایروان و مستملکات خود در آسیای مرکزی نیز به پرورش کتان توجه می‌کند.

برنج: برنج اردبیل، مشکین [شهر]، و دیگر مناطق داخلی، جذب بازارهای روسیه می‌شود و ارزش آن، ۲۰.۵۸۸ لیبره است، در حالی که از گیلان و مازندران یعنی مناطقی که کانون تولید عمده محصول برنج هستند، مقادیر زیادتری برنج به روسیه صادر می‌شود. روسیه همچنین تمام پشم و ابریشم خالص و ابریشم درجه دو صادراتی تبریز را مصرف می‌کند. اما در گزارشی که از سوی اداره گمرک تهیه شده، ارزش دو قلم از کالاهای صادراتی اخیر [ابریشم خالص و درجه دو] به روسیه، به وضوح کم‌اهمیت تلقی شده است؛ اگرچه حقیقت دارد که میزان پرورش کرم ابریشم در آذربایجان ناچیز بوده و پرورش آن نیز محدود به مناطقی از اردبیل و قره باغ است. گیلان و مازندران از استان‌های اصلی تولید کننده ابریشم ایران هستند و حجم قابل توجهی از این نوع کالا، سالانه از سواحل دریای خزر به روسیه ارسال می‌شود.

فرش: از این کالا حدود ۳.۳۵۵ لنگه از انواع فرش‌ها، در سال جاری صادر شده است و افزایش ۸.۸۵۲ لیبره‌ای در صادرات این نوع کالا در مقایسه با سال گذشته مشاهده می‌شود. تنها یک تجارتخانه انگلیسی در زمینه تجارت فرش در تبریز فعالیت دارد و عمدتاً فرش را به نیویورک و بخش اندکی از آن را به انگلستان صادر می‌کند. یک تاجر اتریشی نیز امسال مقدار اندکی فرش برای ارسال به وین خریداری کرد.

حکومت ایران به طور خردمندانهای واردات رنگ‌های آنیلین (Aniline) را که در تولید فرش استفاده فراوانی دارد، به این کشور منع کرده است. بسیار مهم است که این فرمان‌های حکومتی به طور جدی به اجرا گذاشته شود. واردات رنگ‌های آنیلین نامرغوب، نتایج بدی را به همراه داشته است چراکه رنگ‌های بادوام قبلی، به رنگ‌های نامرغوب و فاسد تبدیل شده است. ذائقه و توجه بازار اروپا در زمینه طرح‌های پرنقش و نگار، بیش از هر چیز متوجه فرش دستباف ایران است. طرح‌های قدیمی شرقی، زیبایی اصیل خود را حفظ می‌کنند و این اصالت در میان فرشینه‌های ترکمن و قالیچه‌های سنندجی کردستان عمومیت دارد و این نوع کالاها هرگز در جذب ذوق هنری و سلیقه‌های هنرشناسانه ناموفق نیستند. در ادامه، حجم کالاهای مختلفی که بر اساس گزارش‌های اداره گمرک، امسال در تبریز وارد و یا صادر شده‌اند، ذکر می‌شود:

از روسیه به تبریز: ۱۸.۹۹۴ لیبره
از دیگر کشورها و از مسیر عثمانی: ۴۲.۹۸۰ لیبره
صادرات به روسیه: ۴۰.۱۹۱ لیبره
به دیگر کشورها از مسیر عثمانی: ۲۰.۱۳۶ لیبره

چنان‌که مشاهده می‌شود، صادرات آذربایجان به دیگر کشورهای اروپایی از مسیر عثمانی، تقریباً دوبرابر بیش از میزان صادرات کالا به روسیه است. مطابق با آماري که در این گزارش مشاهده می‌شود، روسیه بدون شک، بزرگترین مصرف‌کننده کالاهای صادراتی آذربایجان است. در همین حال، بازاری که در باکو دایر

شده است - طبق پیش‌بینی شخصی در نیژنی نوگروود^۱ - کالاهای ایرانی را بیش از پیش، جذب بازارهای روسیه خواهد کرد. در حال حاضر، زود است پیش‌بینی کنیم که تکمیل راه‌آهن ماوراء خزر تا چه حد به عنوان محرکی در تقویت بیش از پیش روابط تجاری دو کشور [ایران و روسیه] عمل می‌کند.

بریتانیای کبیر حدود ۸۰ درصد از واردات و حدود ۱۰ تا ۱۲ درصد از صادرات تبریز را به خود اختصاص داده است. روسیه به عنوان یک مصرف‌کننده کالاهای صادراتی تبریز، در مقام نخست قرار دارد؛ انگلستان، دوم است و فرانسه، اتریش و مجارستان و آلمان در رده‌های بعدی قرار دارند.

حمل و نقل

میانگین کرایه حمل بار کالاهای تجاری از ترابوزان به تبریز، ۴۵۰ قروش^۲ در خنتار^۳ است. هر خنتار، معادل ۴۵۶ Lb انگلیس و برعکس، سه تومان و ۵ قران هزینه هر بار می‌باشد که معادل ۴۲ من تبریز است و هر من ۱۰ Lb انگلیس است. نرخ کرایه ترانزیت در هر دو مسیر، معادل ۲ d در هر Lb می‌باشد.

پول

سکه‌های نقره‌ای ۱۰، ۱۵ و ۲۰ کوپک در اینجا به عنوان پول رایج، عمومیت دارد. همچنین قران‌های جدید که به «امین‌السلطانی» شهرت دارند و در ضرابخانه تهران ضرب می‌شوند، رواج دارند ولی به اندازه نقره روسی فراوان نیست. این قران‌ها طبق برآورد انجام شده، تنها دارای ۶۴ درصد نقره هستند؛ در حالی که نقره‌های قدیمی روسی که در اینجا رواج یافته‌اند، دارای ۷۲ درصد نقره هستند. اگر ۱۰ قران یا یک تومان را در برابر ۱۵ سکه ۲۰ کوپکی که معادل یک تومان است، عیارسنجی کنیم، متوجه می‌شویم که ارزش پول روسیه، معادل ۷۰ کوپک یا دو قران و ۷ شاهی با ارزش‌تر از پول ایران است. بنابراین، اختلافی ۸ درصدی که معادل ارزش ۱۶ شاهی است، در هر یک تومان نسبت به نقره روسیه مشاهده می‌شود. همچنین از هر دو قران معادل ۷ شاهی، وزن آن کمتر است. از این رو، نقره ایران، ۳ قران و ۸ شاهی کم‌ارزش‌تر از معادل‌های روسی آن است.

شاخصه‌های دیگر در سیستم پولی محل که سه نوع رایج و مجزا را در بر می‌گیرد، شامل موارد ذیل است:

- «رایج دیوان» که بر اساس آن، هر ۱۵ سکه ۲۰ کوپکی همراه با ۲ شاهی، معادل یک تومان است. این نرخ برای پرداخت مواجب لشکریان و حقوق و مستمری‌ها و در پرداخت‌های اداره گمرک، تلگراف و ادارات پست مورد استفاده است.

- «رایج بازار» که بر اساس آن، هر ۱۵ سکه ۲۰ کوپکی معادل یک تومان است. سه سکه ۲۰ کوپکی، معادل ۲ قران محسوب می‌شود. این سیستم پولی، برای پرداخت دستمزد خدمتکاران در بازار، خرید و فروش بازارها، مخارج صاحبان املاک و غیره مورد استفاده است و نهایتاً:

۱. شهری در شرق مسکو (Nijni Novgorod).

۲. واحد پولی برخی کشورهای عربی.

- «رایج تجار» که در نقل و انتقال سرمایه‌ها کاربرد دارد و بر اساس آن هر ۱۵ سکه ۲۰ کوپکی معادل یک تومان و ۱۰ شاهی لحاظ می‌شود. پولی که بر اساس این نرخ پرداخت می‌شود، در تبریز «پول چرونک» یا پول کثیف و بی‌ارزش نامیده می‌شود که در تضاد با «پول صاف» قرار دارد که نام دیگر پول «رایج دیوانی» است.

پول کاغذی روبل که قبلاً معادل دو قران و ۱۰ شاهی یا ۲ قران و ۱۵ شاهی بود، امروز در تبریز ارزش آن به نرخ غیرمعمول، ۳ قران و ۱۰ شاهی یا دو قران و ۱۵ شاهی رسیده است. در تبریز، صراف‌ها با بانکداران کوچک و دیگر سفته‌بازان با بهره‌برداری از این افزایش قیمت‌ها، نقره را از ایران به نخجوان، ایروان، شوشی، تفلیس، باکو و مسکو می‌فرستند تا در مقابل پول کاغذی روبل روس خریداری کنند. از این پس آن‌ها در تجارت پول، سود کلانی به دست می‌آورند. این خود یکی از دلایل کمبود نقدینگی کنونی در تبریز است. یکی دیگر از عوامل کمبود نقدینگی، این است که در این فصل از سال، تاجران، پول خود را به دیگر مناطق داخلی استان می‌فرستند تا با آن، میوه‌های خشکبار و دیگر کالاها را خریداری کنند.

معاوضات پولی

معاوضه پول‌های اروپایی به طور غیرمعمول رشد کرده است. در ابتدای سال جاری برای هر یک لیره لندن، ۳۳.۵ تا ۳۴ قران پرداخت می‌شد. این نرخ به تدریج به ۳۵ تا ۳۵.۵ قران و در نهایت به ۳۶ قران رسید. اما تاکنون کاهش ارزش نیز داشته است. میانگین نرخ لیره در حال حاضر، برابر با ۳۱.۵ قران است.

معاوضات پولی در این بازار عملاً شبیه سازوکاری است که در اودسا حکم‌فرما بود. تصویری که از هرج و مرج پولی حکم‌فرما بر اینجا به دست می‌آید، وضع پوند استرلینگ در اودسا را به یاد می‌آورد که در نتیجه سیاست دولت‌های اروپایی به وجود آمد و در آن، پوند، دوره شکوفایی خود را با نرخی معادل ۱۰ روبل و ۸۵ کوپک شاهد بود. معادل آن، افزایش نرخ در بازار معاوضات پولی تبریز نیز مشاهده می‌شود؛ جایی که بر اساس گفته‌های پیشین، ۳۶ قران در مقابل هر لیره لندن دریافت می‌شود. در حالی که نرخ لیره عثمانی و روبل کاغذی روسیه، در حدی متناسب افزایش یافته است. بر این اساس، جامعه سرمایه‌دار اروپا این نرخ‌ها را برای منافع مادی خود زیان‌بار می‌دانند چراکه حواله پول آن‌ها از مسیر روسیه دریافت می‌شود. از این رو، آن‌ها تلاش می‌کنند تا این کمبود را با انعقاد قراردادهایی با برخی از عمده‌ترین تجار محلی جبران کنند. بر این اساس، نرخ معادل پول اروپایی در معاوضات این بازار طبق این قراردادها ثابت خواهد بود. این معاملات و قول و قرارها با همکاری رئیس‌التجار صورت می‌گیرد. رئیس‌التجار، مأموری محلی است که وظیفه دارد منازعات تجاری را حل و فصل کند. قول و قرارها هر ماه با حضور نمایندگان اروپایی از یک سو و ۵۰ تن از تجار محلی از سوی دیگر تجدید می‌شود و به عنوان یک رویه عرفی، قابل اجراست. طرفین خود را ملزم به پذیرش مجازات‌های سنگین بر اساس قرارداد می‌دانند و از این رو، شروط آن را اجرا می‌کنند. البته این‌گونه قراردادهای بی‌سابقه طبیعتاً به مدت طولانی اجرایی نخواهد بود و پس از اندک مدتی

۱. به این معنی که به دلیل کاهش و افزایش‌های شدید قیمت کالا در بازارهای تبریز در صورت نوسانات مقطعی نرخ پول خارجی، صاحبان کالا متضرر می‌شوند و برخی قراردادهای قبلی که با نرخ‌های قبل صورت گرفته، ایشان را با زبان‌های کلان مواجه خواهد کرد. (مترجم)

غیر کاربردی می‌شود چراکه این توافقات براساس اصول نادرستی بنا شده‌اند. مسئله اساسی در این توافقات، این است که یک فرد یا نهاد، ممکن است خود را ذی‌حق نشان دهد یا اینکه یک گروه سرمایه‌دار نمی‌تواند تمام بازار پولی محلی را کنترل کند و در تضاد با قانونی که بر اساس آن اداره می‌شود، عمل کند.

اودسا در مثال حاضر، مطلب عمده‌ای را دربارهٔ تبریز روشن می‌کند. زمانی که این معامله، از اعتبار ساقط شد، دیگر هرگز تجدید نمی‌شود چراکه به‌گونه‌ای غیرعملی است و در آن، بازرگانان خود را محدود به مقابله با زد و بندهای صرافان می‌بینند؛ مسئله‌ای که در گزارش قبلی به آن اشاره کرده‌ام.

والی استان آذربایجان برای محو این ناملایمات، با بازرگانان همکاری نزدیکی دارد. صراف‌ها در نبود سیستم بانکی کارآمد، صاحبان اصلی تمام پول نقد موجود هستند و مکرراً از موقعیت خود سوء استفاده می‌کنند و سیستمی از تعیین نرخ به طور دلخواهی و گزاف را در طول فصولی که کمبود پول احساس می‌شود، در پیش می‌گیرند.

بانک‌ها

شرکت سهامی بانک نیو اورینتال با مسئولیت محدود، شعبه‌ای را در تهران دایر کرده و قصد دارد که شعبه‌ای دیگر نیز در تبریز دایر کند. با همین هدف، یک مدیر بانک از هنک کنگ و یک حسابدار از لندن در نظر گرفته شده‌اند. حسابدار بانک اخیراً از مسیر تبریز به تهران رفت تا دستورالعمل‌های لازم را قبل از بازگشت به تبریز، از رئیس خود دریافت کند. اگر بانکی در تبریز دایر شود، به طور کلی وضع کنونی امور که برای طبقهٔ تجار محل، چه بومی و چه اروپایی، به همراه خواهد داشت؛ به طور کلی وضع کنونی امور فعالیت اقتصادی و مالی در آن فلج شده است، تغییر خواهد کرد. تا پیش از این حتی احتمال پیشبرد امور در چنین سطح وسیعی، غیرممکن بود. سرمایه محلی که در حال حاضر، مخفی و احتکار شده و یا درست به کار گرفته نمی‌شود، باید برای تقویت انگیزهٔ ایجاد صنایع سودآور و کارهای عام‌المنفعه، به گردش درآید. در غیر این صورت، این استان از هیچ راه دیگر نمی‌تواند گام نخست خود را در مسیر پیشرفت بردارد. هرچند در مسیر واقع‌بینانهٔ طرح پیشرفت، همواره مشکلات زیادی همراه آن‌ها خواهد بود. هم‌چنان که در مورد تبریز، طبق گفته‌های قبلی‌ام، یعنی جایی که اوضاع، بسیار متفاوت با تهران و اصفهان و بوشهر است، این مشکلات بسیار زیادتر است. در چنین شرایطی برای بهبود امور باید امیدوار باشیم.

چنان‌که راجع به برخی از باندهای کوچک محلی، دلایل و سفته‌باز مشاهده شد، جریان سوء استفادهٔ پولی و نوسانات نرخ پول، منافع عمومی را با زیان‌های فراوانی مواجه می‌کند. جریان ایجاد اختلال و نابسامانی در بازار که به واسطهٔ جمع‌آوری پول‌های موجود با نرخ دلخواهی صورت می‌گیرد، مشکلات و خطرات بسیاری را در حوزهٔ تأمین پول مورد نیاز در معاملات با اروپایی‌ها، متوجه بازرگانی می‌کند و بالاتر از همه آنکه یک نوع حس عدم اعتماد ایجاد می‌شود که به خاطر آن، سرمایه‌داران محلی از شرکت در فعالیت‌های بازرگانی و دادوستد به منظور بهبود اوضاع کشور منصرف می‌شوند. این شرایط تنها بخش کوچکی از نارسایی‌ها و کمبودهای بسیاری است که برای تأسیس یک بانک در یک روند منطقی و اصولی باید آن‌ها را رفع کرد.

بررسی کلی

با بررسی دوباره گزارش‌های بازرگانی سال جاری و مقایسه آن با سال گذشته، نشانه‌هایی از بهبود اوضاع، نمایان است. اما این بهبود، گذرا خواهد بود. هرچند ساخت جاده با اصرار زیاد در حال انجام است و این نکته را نباید از یاد برد که مسئولین استان بدون در نظر گرفتن جاده‌ها نمی‌توانند روی سود اقتصادی ساکنین یا مردم استان حساب کنند. به هر حال هر نوع عاملی که قابلیت تأثیرگذاری بر تشویق در زمینه تجارت فعال را داشته باشد و بتواند ترقی بومیان محروم را جلو بیندازد، بهتر از اجرای یک طرح بازسازی اقتصاد عمل خواهد کرد و در حال حاضر نیز بیش از هر چیز دیگر، مطلوب اقتصاد است. در پایان معادل برخی از وزن‌ها، مقادیر و نرخ پولی که در متن به آن‌ها اشاره شد، همراه با گزارش صادرات و واردات کالاها به تبریز ذکر می‌شود:

معادل برخی اصطلاحات مورد استفاده در متن

یک خنتار = ۴۶۵ Lb انگلیس (واحد وزن و هر Lb معادل ۴۵۳.۵۹ گرم است).
یک من تبریز = ۱۰ Lb ۱ قروش = ۲ d
یک پود = ۳۶ Lb انگلیس
۳۴ قران = یک لیره استرلینگ

میزان واردات کالا به تبریز در سال ۱۸۸۸-۱۸۸۷م.

توضیحات	ارزش به لیره	شرح کالا
عمدتاً کالاهای منجستر، واردات پارچه خام کتان مسکو، به طور تخمینی سالانه، ۳۳۰ بار برآورد شده است.	۸۱۲.۶۸۶	کتان رنگی
"	۱۸.۹۰۰	کتان روشن
از برادفورد وارد می‌شود.	۷۷.۴۰	اجناس پشمی
از آلمان و اتریش وارد می‌شود.	۹۸.۷۲۰	لباس‌های پشمی
از فرانسه و آلمان وارد می‌شود.	۶.۹۵۰	مخمل و پارچه ابریشمی و غیره
از روسیه وارد می‌شود.	۷۰۵	پارچه کتانی
از باواریا وارد می‌شود.	۱۹.۳۰۰	تورهای پولک‌دار و گلدوزی شده
از فرانسه، آلمان و اتریش وارد می‌شود.	۱۵.۳۰۰	اجناس خرازی
از روسیه، آلمان و اتریش وارد می‌شود.	۲۰.۶۳۵	ظروف بلوری
از روسیه وارد می‌شود.	۶۲.۶۲۸	شکر
از فرانسه وارد می‌شود.	۴۶۱	"

از اتریش وارد می‌شود.	۳۰۲۷	کبریت لوسیفر
از روسیه وارد می‌شود.	۵۲۶۷	مس، فلز برنج و آهن
از روسیه و چاه‌های نفت باکو وارد می‌شود.	۴۹۲۰	نفت
از روسیه وارد می‌شود.	۲۱۱	شمع و آسپرین
عمدتاً از آمستردام و بخش ناچیزی از انگلستان وارد می‌شود.	۸۹۸۳۰	چای
از فرانسه، اتریش و روسیه وارد می‌شود.	۱۳۲۸	شراب و الکل
از فرانسه، اتریش و روسیه وارد می‌شود.	۲۹۱۷	کاغذ
از ترکیه و اروپای غربی وارد می‌شود.	۱۳۱۱	دارو و گیاهان دارویی
شامل مواد غذایی کنسروی، از فرانسه و انگلیس؛ اجناس چوبی و الوار، از روسیه، اتریش و فرانسه؛ و لوازم فلزی خانگی که از روسیه وارد می‌شود.	۵۹۷۲	خرده‌بار
-	۹۱۰۱۰۸	جمع کل

میزان صادرات کالا از تبریز به خارج در سال ۱۸۸۷-۱۸۸۸م.

توضیحات	ارزش	نوع کالا
از آذربایجان به روسیه صادر می‌شود.	۲۳۵۲۹	کتان
"	۱۷۶۹۴	پشم کتانی
"	۴۰۵۳	کتان رنگی
"	۳۱۷۶۴۶ (شامل سه مورد ذیل)	میوه‌های خشک (شامل سه مورد ذیل)
"	۵۲۹۴۱	کشمش
"	۵۲۹۴۱	بادام
"	۵۸۸۲۳	زردآلوی خشک
از آذربایجان به عثمانی و روسیه صادر می‌شود.	۲۵۹۷۰	چرم و پوست
به روسیه صادر می‌شود.	۴۰۵۰۰	تنباکو
از شیراز به روسیه صادر می‌شود.	۹۴۱	تنباکو
به عثمانی و روسیه صادر می‌شود.	۳۱۴۷	ادویه
به ولایات مرزی روسیه صادر می‌شود.	۶۴۴۷	چای

از گیلان و قزاق به روسیه صادر می‌شود.	۷۳۵	ابریشم
از گیلان به روسیه صادر می‌شود.	۲۹۴	ابریشم دست دوم
از آذربایجان به روسیه صادر می‌شود.	۱۴۰۷۰۵	پشم
به‌خصوص پوست سیاه از آذربایجان به روسیه صادر می‌شود.	۵۸۸۳	مو و پوست
از اردبیل، مشکین‌شهر، میانه و اندکی نیز از گیلان به روسیه صادر می‌شود.	۲۰۵۸۸	برنج
به ایالات متحده، انگلستان، فرانسه و اتریش صادر می‌شود.	۵۸۸۵۲	بافتنی‌ها و فرشینه‌جات
از کرمان، عمدتاً به روسیه و عثمانی صادر می‌شود.	۲۱۰۷۶۴	شال
از یزد به روسیه و عثمانی صادر می‌شود.	۵۰۱۴۷	اجناس ابریشمی
شامل اسب و گاو که در مرزها به فروش می‌رسد و موم زنبور عسل، بذر حبوبات، صمغ، گردوی خشک، مغز دانه‌های خشکبار و خرده کالاهای دیگر که به روسیه صادر می‌شود.	۷۰۱۳۵	خرده اجناس
-	۵۷۵۰۰۳۵	مجموع

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی